

zelfde inventaris van 1635 spreekt van de keuren van 1514, 1590 en de 'Nieuwe keure om [of?] Reformatie' van 1631!)

Ook over de tekstuitgave is een opmerking op zijn plaats. Ik hoop te hebben duidelijk gemaakt dat het hier inderdaad om administratieve bescheiden gaat. Het heeft dus geen enkele zin daarop een editietechniek toe te passen die is geschoeid op de uitgave van literaire teksten (met name van Hoofs lyriek). Dat leidt slechts tot absurditeiten waarover ik zwijg: ze springen in het oog. De editor had er beter aan gedaan de aanwijzingen van het Nederlands Historisch Genootschap voor het uitgeven van historische, niet-literaire bronnen te volgen. Dat zou bovendien tot een typografisch heel wat acceptabeler vorm hebben geleid.

Ook al is deze uitgave niet voorbeeldig, het eindoordeel - zelfs van een onbescheiden historicus - mag niet negatief luiden. Hier en daar zou men, ook in details, wel wat meer uitleg hebben gewenst, maar dat blijft een kwestie van smaak. (Miedema is er vooral op uit naar veilingcatalogi te verwijzen.) Ongetwijfeld kunnen ook historici van deze uitgave profiteren. Niet alleen in het kader van een (broodnodige) studie over de werking der gilden, maar ook bijvoorbeeld naar de positie van de vrouwen in de aangesloten ambachten (de ruzie tussen Judith Leijster en Frans Hals is slechts een cause célèbre). Dat kunsthistorici nu zouden concluderen dat Miedema zijn these ('probleemstelling') met deze bronnenuitgave zou hebben bewezen, kan ik me moeilijk voorstellen. Daarvoor is nog ander geschut nodig. Rest nog mede te delen dat de bronnenuitgave toegankelijk is gemaakt door omvangrijke registers op personen en zaken. Al met al een indrukwekkend oeuvre.

A.H. Huussen jr.

Christiaan de Jonge, *De irenische ecclesiologie van Franciscus Junius (1545-1602)* (Nieuwkoop: B. de Graaf, 1980, x + 316 blz., f95,-, ISBN 90 6004 364 2).

De Jonge heeft in dit geschrift de figuur van de eerder door J. Reitsma, F.W. Cuno en anderen reeds onder de aandacht gebrachte gereformeerde prediker en theoloog Franciscus Junius opnieuw aan de orde gesteld. In het bijzonder gaat het daarbij om het irenisch aspect van zijn kerkopvatting, zoals dat met name in zijn *Le Paisible Chrestien* van 1593 tot uitdrukking komt. Een recent Belgisch proefschrift, dat van B.A. Venemans (Brussel, 1977), behandelt vrijwel hetzelfde thema als De Jonge, maar laat de theologische achtergronden naar de mening van onze auteur teveel buiten beschouwing.

De Fransman van origine die Junius was (Fran?ois du Jon), heeft een belangrijk deel van zijn leven in de Nederlanden doorgebracht, eerst als gereformeerd verkondiger te Antwerpen vooral in de felbewogen jaren 1565-1567, later opnieuw, na een Paltsisch intermezzo, als hoogleraar aan de Leidse hogeschool vanaf 1592 tot aan zijn dood in 1602. Kersvers in de Nederlanden heeft de twintigjarige alumnus van de Geneefse academie de bijeenkomst bijgewoond die tot de stichting van het Verbond van edelen leidde en schreef hij vlugschriften zoals wellicht het vermaarde *Briefdiscours envoyé au Roy Philippe*.

Tot goed begrip van de irenische ecclesiologie die Junius tot ontwikkeling heeft gebracht, wijdt De Jonge eerst een belangrijk hoofdstuk aan de plaats die hij inneemt in de wordende gereformeerde theologie van zijn tijd. De nadruk valt daarbij op de toepassing van elementen uit de Aristotelische filosofische antropologie, naar het voorbeeld van de middeleeuwse scholastici. In het weldra hier te lande zo omstreten vraagstuk van de predestinatie plaatste Junius zich tussen infra- en supralapsariërs op het standpunt dat de gehele mensheid er het object van vormde. In verband met de goddelijke belofte van het toekomstig heil is ook het bijzonder accent van belang dat Junius op de verbondsleer legt. Het oude verbond, begon-

nen met de belofte aan Abraham, bevestigd ten tijde van de uittocht van Israël uit Egypte onder Mozes, was de voorafschaduwing van het nieuwe, waarin het heil niet langer tot Israël beperkt blijft, maar uitgestrekt wordt tot alle gelovigen uit alle volken. Als calvinistisch theoloog plaatst de schrijver Junius bij de generatie na Calvijn, naast figuren als Beza en de Heidelbergse hoogleraar Zanchius.

Het belang van de factor der filosofische antropologie bij Junius blijkt ook uit de strekking van zijn geschrift van 1593: *Le Paisible Chrestien, ou de la Paix de l'Eglise Catholique*, waaraan De Jonge in zijn vierde hoofdstuk amper aandacht besteedt. Opedragen als het is aan de clerus van Frankrijk en verschenen waarschijnlijk kort voor de beslissende overgang van Hendrik IV tot het rooms-katholicisme, getuigt het van de verbondenheid van de schrijver met het gebeuren in zijn verscheurde vaderland, dat aan dertig jaar godsdienststrijd en burgeroorlog ten prooi is geweest. De vredes- en eenheidsgedachte, die er aan ten grondslag ligt, is mede gebaseerd op de conceptie van het 'bien commun' dat de mens van nature nastreeft (96). De aldus tussen de mensen totstandkomende vrede is voorwaarde voor de verzoening met God, die Junius met Calvijn en Augustinus als het hoogste doel ziet. Door zich bij zijn opstelling ten aanzien van de verschillende christelijke richtingen te laten leiden door wat hij als de fundamentele geloofsartikelen beschouwde en dus aangelegenheden van kerkorde en leergeschillen op het tweede plan te schuiven, kon Junius ook de rooms-katholieke kerk van Frankrijk ondanks alles als een zij het dwalende kerk erkennen, waarmee verzoening in principe mogelijk bleef. Dit neemt niet weg dat hij het pausschap veroordeelt als de belichaming van de Antichrist (128) en ook uiteraard zijn bezwaren heeft tegen leer en praktijk van Rome. Buiten de grenzen van Junius' irenisme vielen echter richtingen als de antitrinitariërs (en ook de anabaptisten), die een fundamenteel dogma van het christendom aantastten.

De schrijver heeft in een aan zijn boek toegevoegde appendix I (192-195) het auteurschap van Junius ten aanzien van het *Brief discours* van 1565 betwist op weinig overtuigende gronden. In ieder geval heeft hij zich daarmee een kans laten ontgaan om de continuïteit van Junius' denken te illustreren door een vergelijking van zijn standpunten van 1565 en 1593. Ongetwijfeld zijn er verschillen in zienswijze aanwezig tussen het *Brief discours* en *Le Paisible Chrestien*, maar de historische situatie was in 1593 ook nogal wat veranderd sinds 1565 en Junius zelf was inmiddels een man van middelbare leeftijd geworden. Veel van wat De Jonge in zijn appendix aan argumenten aanvoert voor zijn mening, kari even goed pleiten ten gunste van een identificatie van de auteurs van beide geschriften. Zo bijvoorbeeld de overweging dat de schrijver 'zowel van de situatie in Frankrijk als die in de Nederlanden goed op de hoogte blijkt' (193). Het zegt weinig dat hij over de protestanten anno 1565 in de derde persoon spreekt, maar zeer veel dat hij hun denkbeelden aan de Schrift wil toetsen. Zijn pleidooi voor vrijheid van godsdienstoefening voor de nieuwe leer, naast de rooms-katholieke, en zijn voorstel voor een godsdienstgesprek ter vaststelling van de waarheid aan de hand van de Schrift liggen geheel in de lijn van het toenmalig calvinistisch streven in de Nederlanden (en elders). Niet voor niets onderhield Junius nauwe contacten met Lodewijk van Nassau en de mannen van het Compromis. Ook vele jaren later zou het streven naar godsdienstvrede een wezenlijk bestanddeel vormen van de politiek van gereformeerde leidlieden in de Nederlanden als Marnix en Oranje (èn de synode van 1578). Ook in 1565 wilde Junius sektariërs als de anabaptisten en libertijnen uitdrukkelijk buitensluiten, evenals later. Ook toen was er reeds sprake van 'paix publique' en kerkelijke eenheid als einddoel. Het vertoog tot de koning om de beide religies naast elkaar toe te staan was in de omstandigheden van 1565, en ook in de jaren zeventig trouwens nog, een zeer vergaande stellingname die tot de uiterste grenzen van haalbaarheid ging. Junius' late-

re reddenaties ten aanzien van de kerkelijke en politieke verhoudingen kunnen hiermee niet zonder meer vergeleken worden, zoals De Jonge doet (194).

Wanneer met Fruin en vele anderen het *Brief discours* aan Junius wordt toegeschreven, komt de gaafheid van deze markante drager van het toenmalig calvinisme nog meer tot zijn recht dan bij De Jonge nu het geval is. Deze heeft een goed ingedeelde en uitstekend leesbare studie geschreven, die ongetwijfeld nieuw licht werpt op bepaalde aspecten van een irenische calvinist die nog niet in dogmatische verstarring was opgegaan. Zijn invloed op vroege zeventiende-eeuwse figuren als De Groot en Vossius wordt mede aangewezen, al was zijn rechtzinnigheid ook bij iemand als Bogerman blijkbaar onverdacht (167).

A.F. Meilink

A. J. Veenendaal, ed., *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720*, III, 1704 (RGP, grote serie CLXIX; Den Haag: Nijhoff, 1980, viii + 537 blz., ISBN 90 247 9008 5).

Nu de uitgave van Heinsius' papieren goed op gang is gekomen en ieder even jaar een nieuw deel schijnt te gaan opleveren, valt al wel te berekenen dat de eindstreep niet vóór de eeuwwisseling kan worden gezet. Zelfs in aanmerking genomen dat het inkrimpend werkveld van de raadpensionaris na de oorlog geen afzonderlijke band voor elk jaar meer zal vergen. Ouderen mogen nauwelijks verwachten het voltooid monument nog te zien, minder ooit te weten welk gebruik ervan gemaakt wordt.

Dat wil gelukkig niet zeggen dat na drie delen geen beweging is te bespeuren of dat een dwarssnee per jaar al niet veel mogelijkheden laat zien. Er komt meer verandering in de kring van correspondenten. Enige bekenden bleven in 1704 thuis, nieuw benoemden als Lintelo te Berlijn en Rechteren op een nieuwe post in Zuid-Duitsland, rapporteren nu regelmatig. Obdam na de blunder bij Ekeren uitgeschakeld, heeft niet veel meer te vertellen, anderen van verre krijgstonelen (het was het jaar van de tocht naar de Donau, de bezetting van Gibraltar, de zeeslag bij Malaga) des te meer. Vooral Hompesch die met Marlborough meetrok. Nog steeds overwegend eenrichtingverkeer, al bewaarde Heinsius van wat brieven aan Lintelo kopie.

Daarmee komt de persoonlijke inslag beter uit: vertrouwde medewerkers als Hop en Witsen schreven anders en meer dan de nieuwe gedeputeerden, dit jaar overigens laat te velde; en de drukke gedachtenwisseling met Job de Wildt wordt na diens dood in juni niet door de zoon en opvolger David overgenomen. Nu valt weer op hoe bijzonder de uitgelichte briefwisseling met Marlborough is. Buitenlandse tegenspelers komen verder weinig aan het woord, een poging van de nieuwe secretary of state Harley heeft weinig gevolg. Van alle vaste correspondenties is die met de hertog ook veruit de regelmatigste.

Overigens kan men tot nu toe eerder van een panorama-Heinsius spreken dan van een briefwisseling en als bij een goed panorama is aan de einder veel meer te zien dan op de voorgrond. Heel dichtbij levert maar een handvol brieven op, vooral van buitenlandse vertegenwoordigers in Den Haag. Uit Holland komt evenmin veel tevoorschijn, het meest nog van Hoornbeek en Buys. Ook de overige gewesten zijn vrij mager vertegenwoordigd, al verlevendigen verspreide verschijningen dit middenveld. Vaak nog in verband met de dood van Willem III. Onmiddellijk over de erfeniskwestie, zoals een reeks van Henriette Amalia de Friese douairière (met antwoord); of naar aanleiding van de politieke gevolgen, met name in Zeeland en Gelderland.

'Met mensen eenige ure sprekende ontdekt men veel' schreef Duivenvoorde toen hij eens was gaan horen wat er in Middelburg omging. Heinsius die van verschillende zijden over